

Katrin Hiietam

Tõlk, tõlkija ja rootsi keele õpetaja Glasgow' ülikoolis

Hakkas sadama või ta hakkas sadama: kas eesti keeles on puhtvormiline alus?

Puhtvormilisest alusest ehk ekspletiivsest subjektist on lauseõpetust käsitlevas kirjanduses räägitud palju seoses germaani ja slaavi keeltega, hiljuti on teema esile tõusnud ka soome kõnekeele uurijate seas. Kuna eesti keel on geograafiliselt ja ajalooliselt seotud olnud kõikide ülalnimetatud keeltega, võib küsida, kas see asjaolu on oma jälje jätnud eesti keelt rääkivate inimeste keekekasutusse.

Eesti normikeeles ei esine puhtvormilist alust, kuid seda on kirderanniku murdes esimesena kirjeldanud Mari-Epp Tirkkonen oma 2006. aasta magistritöös. Kas ka normikeelest tunduvalt vabamas eesti kõnekeeles on täheldatud sellist alust? Tõstatatud küsimusele vastuse leidmiseks koostasin vastuvõetavust kontrolliva katse. Katses osales 26 eesti keelt emakeelena rääkijat Eesti eri piirkondadest ja ka väljastpoolt Eestit. Katse tulemused näitasid, et vaatamata puhtvormilise aluse esinemisele kirderanniku murdes ei ole eesti keeles selle kasutus enamiku inimeste jaoks loomupärane. Kas sellisest tulemusest võib välja lugeda, et eesti keel ei ole liikumas standardse keskmise Euroopa keele lauseehituse suunas, kus lauses peab alati olema väljendatud alus? Siinkirjutaja arvates oleks see praegu ehk veidi ennatlik järeldus.¹

¹ Avaldan tänu teemaga seotud mõttevahetuste ja suuniste eest Anne Tammele, Helle Metslangile, Renate Pajusalule, Maria Vilkunale ja Diane Nelsonile.

Mis on ja kus esineb puhtvormiline alus?

Puhtvormiliseks aluseks kutsutakse lausestruktuuris alusepositsioonil esinevaid asesõnu ehk pronoomeneid, mis on semantilisel n-ö tühjad, nad ei viita ühelegi referendile. Nad on lauses olemas tulenevalt keelele omastest vormilistest nõuetest. Samas aga ühildab puhtvormiline alus endaga verbi (vt Asudeh, Toivonen 2009; Booth 2018). Üsna sagedasti esinevad puhtvormilised alused koos ilmaolusid väljendavate tegusõnadega. Näiteks võib tuua inglise keele 3. pöörde ainsusliku pronoomeni *it* ('see'), mis tavakasutuses viitab elutule referendile. Puhtvormilises funktsioonis, nagu näiteks lauses *It is raining* (sõna-sõnalt: 'See on sadamas', 'Sajab'), ühildub see verbiga, millel on samuti 3. isiku ja ainsuse tunnused.

Soome kõnekeeles on puhtvormiliselt kasutatud nii pronoomenit *se* kui ka selle käändelist vormi *sitä* (Holmberg, Nikanne 2002; ka Vilkuna 2011). *Se* on neutraalne pronoomen, mida võib kasutada nii elusate kui ka elutute referentide puhul. *Sitä* on Holmbergi ja Nikanne klassifikatsioonis partikkel ehk pragmaatilise tähendusega suhtlussõna, kivinenud partitiivivorm pronoomenist *se*. *Sitä* on nende sõnul seega „puhas vormiline alus“. Mõlema kuju kasutust on näidatud keeleandmetes: *Nyt (se) taas sataa.* (sõna-sõnalt: 'Nüüd (see) taas sajab,' 'Nüüd sajab jälle.') ja *Sitä ovat nämä lapset jo oppineet uimaan.* (sõna-sõnalt: '(Seda) on need lapsed juba õppinud ujuma,' 'Need lapsed on juba ujuma õppinud.' (Holmberg, Nikanne 2002).

Lisaks inglise ja soome keelele esinevad puhtvormilised alused ka muudes, eriti indoeuroopa keeltes, nt saksa, rootsi, taani, vene (vt Hiietam 2022). Eesti ühiskeeles ei ole puhtvormilist alust täheldatud (Erelt jt 1993; Erelt, Metslang 2017), ent eesti keel on läbi aegade olnud mitme puhtvormilise aluseid kasutava germaani keele mõju all, samuti on Eestis olnud ulatuslik kontakt vene ja soome keelega. Lisaks on alates 1990. aastate algusest tugevnenud inglise keele mõju (vt Ehala 1998; Verschik 2005).

Puhtvormilise aluse koht eesti keeles

Aluse positsioonis asuva mitteviitava isikulise pronoomeni ehk siis puhtvormilise aluse kasutust Eesti murdekeeles uurinud Mari-Epp Tirkkoneni sõnul on kirderanniku murre kõige sarnasem soome keelega. Samuti ei ole selles toimunud 13.–16. sajandil aset leidnud keelemuutusi, mis

avaldasid mõju muudele eesti keele murretele. Lisaks tundub, et ka tahtlik keele planeerimine alates 19. sajandi teisest poolest ei ole kirderanniku keelekasutust väga pika aja jooksul mõjutanud. Tirkkoneni töös on toodud näiteid 3. pöörde ainsusliku pronoomeni mitteviitavast kasutusest (rasvases kirjas) eksistentsiaallauseis: *tä see suvel oli vähäne einiäkasv*.

Seega paistab puhtvormilises kasutuses pronoomen esinevat vähemalt mõnes eesti murdes, kuid pole päris selge, kas sarnane kasutus on vastuvõetav ka eesti kõnekeeles. Vastupidiselt germaani keeltele ei ole eesti keele lauses rangelt kindlaks määratud aluse positsiooni, kuna tuumlauseliikmed – alus ja öeldis – on eriomaste vormiliste tunnustega märgitud ja võivad esineda mitmesuguses järjekorras tulenevalt teksti suhtluseesmärgiga seotud tingimustest. Lihtsates, nn prototüüpsetes lausetes on aga alus tegusõnale eelnev noomenifraas, mis on enamasti nimetavas käändes (vt Erelt jt 1993; Erelt, Metslang 2017). Seega, lihtsas ilmaolusid väljendavas lauses võib lugeda aluseks nimetavas käändes olevat tegusõnale eelnevat noomenifraasi, nagu *päike* lauses **Päike** paistab.

Katsega puhtvormilist alust otsimas

Siinse uurimuse hüpotees on, et praeguseks ei ole eesti kõnekeeles juurdunud puhtvormilist alust. Järgides germaani keelte ja soome keele näiteid, otsustasin testida *see* ja *ta* sobivust aluse positsioonis, kasutades lause vastuvõetavuse katset. Palusin katses osalejatel hinnata lauseid, milles oli kas nimetavas käändes olev puhtvormiline alus (**Ta hakkas sadama** vs. **See hakkas sadama**), osaalus (**Vihma hakkas sadama**) või milles alus puudus (*Hakkas sadama*). Siinne artikkel põhineb lausetevalimi esimesel osal, milles oli nii tavapärase alusega lauseid kui ka lauseid, milles oli **ta** või **see** grammatilise aluse positsioonis. Hindamiskaala jagunes neljaks kategooriaks: hea lause, harjumatu lause, kummaline lause, vale lause. Katsealustel osalejatel palusin kirja panna kõige esimese reaktsiooni, mis neil seda lauset lugedes tekkis.

Katse lausetevalimi saatsin meilitsi eesti keelt emakeelena kõnelejatele, katses osalejaid värbasin isiklike kontaktide hulgast, püüdes kaasata võimalikult erineva tausta ja vanusega isikuid. Kokku osales 26 vastajat vanuses 19–73. Lisaks eesti keelele osati järgmisi keeli: inglise (24), vene (21), soome (8), saksa (5), rootsi (2). Katsealuste haridustase varieerus, samuti praegune elukohariik.

Puhtvormiline alus ei tundu tavapärane

Katse tulemused näitasid, et kõik katses osalenud pidasid vastuvõetavaks lauseid, kus oli olemas tegusõnale eelnev osaalus (*Vihma hakkas sadama*). Alusetä lauset (*Hakkas sadama*) pidas vastuvõetavaks 24 vastanut, üks vastaja arvas, et selline lause on kummaline ja üks vastaja pidas seda täiesti valeks. Puhtvormilise aluse kandidaate *ta* ja *see* peeti valimis enamasti vastuvõetamatuks. 22 vastanut arvas, et esitatud lausetes oli aluse positsioonis *ta* vastuvõetamatu ja 20 vastanut arvas sama *see* kohta. Nagu näha, tundus *see* puhtvormilise aluse positsioonis veidi vastuvõetavam esitatud ilmastikuolusid kirjeldavates lausetes (*Ta/see hakkas sadama*). Ülejäänud vastajate arvates tundusid nii *ta* kui *see* aluse positsioonis kummalise või harjumatuna. Mitte ükski vastanutest ei märkinud ära, et *ta* või *see* oleksid puhtvormilise alusena täiesti vastuvõetavad. Katse tulemustest parema ülevaate saamiseks on toodud allolev tabel.

Tabel. Hindamiskatses osalejate hinnangud absoluutarvudes

	Hea	Harjumatu	Kummaline	Vale
1. Vihma hakkas sadama	26			
2. Hakkas sadama	24	1		1
3. Ta hakkas sadama		3	1	22
4. See hakkas sadama		1	5	20

Katse põhjal võib järeldada, et praegusel hetkel on eesti keele kõnelejate jaoks nii *ta* kui *see* katses kasutatud lausetes suuresti säilitanud oma algse viitamiskatsiooni ja ennatlik oleks neid ilmastikuolusid väljendavates lausetes lugeda puhtvormilisteks alusteks.

Tabelist nähtub, et nii *ta* kui ka *see* elemente lausetes ei peetud täiesti sobimatuks. Kas sellest võib järeldada, et mõne keelekasutaja puhul on siiski toimunud muutused loomulikuks peetavas lauseehituses? Arvan, et sellele küsimusele vastuse leidmiseks on tarvis korraldada jätkukatse, kus uuritakse laiemat katsealuste rühma. Samuti oleks hea anda katsele ka ajalooline mõõde ja küsitleda samu katseisikuid mitme aasta või isegi aastakümne jooksul, et selgitada välja uuritava keelevormi säilimine või võimalik muutumine. Hetkeseisuga aga ei anna uurimuse tulemused alust väita, et eesti kõnekeele struktuur on muutunud sellisel määral, et oleks

toimunud märgatav muutus standardse keskmise Euroopa keele struktuuri suunas. Mõneti on selline tulemus üllatav, võttes arvesse tihedaid keelekontakte ja erialases kirjanduses märgitud asjaolu, et üksteisega naabruses asuvad keeled muutuvad aja jooksul struktuurilt sarnasemaks (vt Koptjevskaja-Tamm 2006).

Lõpetuseks

Artikli tekkeks andis hoo küsimus, miks ei ole senini laiemalt kirjutatud puhtvormilisest alusest eesti keeles, kuigi kirjanduses on mainitud sellise elemendi olemasolu eesti keelt ümbritsevates ja seda mõjutavates keeltes. Kuna soome ja germaani keeltes esineb puhtvormiline alus sageli koos ilmaolusid kirjeldava öeldisega, otsustasin uurida, kas eesti keeles oleks puhtvormilise alusega lause rääkijate meelest vastuvõetav. Katse tulemused näitasid siiski, et täielikult grammatilisteks loeti lauseid, kus puhtvormilist alust ei esinenud. Sellele vaatamata leidis ka vastajaid, kes ei pidanud puhtvormilise alusena esinevaid elemente täiesti vastuvõetamatuteks. See näitab, et inimeste keelekasutuses on lauseehitus erinev. Põhjalikumate järelduste tegemiseks aga oleks vaja nimetatud teemat täiendavalt uurida.

Kokkuvõtteks võib öelda, et eesti kõnekeeles ei ole hetkel puhtvormiline alus juurdunud. Võttes arvesse soome kõnekeeles kasutusel oleva *se* levikut, tugevat inglise keele mõju eesti kõnekeelele ning ajaloolist kokkupuudet rootsi ja taani keelega, tundub veidi üllatav, et eesti keeles ei tajuta puhtvormilist alust loomulikumana. Teisalt, nende tulemuste põhjal võiks oletada, et ehk ei ole eesti keeles kui läänemeresoome (mitte indoeuroopa) keeles puhtvormilist alust kunagi kasutusel olnudki.

Kuna katses osales vaid 26 vastajat, tuleks täpsemate tulemuste saamiseks suurendada katses osalejate hulka. Samuti näitas katse, et küsimustik tuleks ümber töötada ja hindamiskaala jaotised peaks paremini määratletud olema. Praeguses küsimustikus tõlgendati jaotisi *kummaline* ja *harjumatu* üsna mitut moodi. Teaduskatse tulemuslikuks tõlgendamiseks ei anna sellised laialivalguvad mõisted kahjuks väga täpseid tulemusi. Edaspidi oleks ehk parem kasutada paaritu arvu valikutega Likerti skaalat, näiteks viie vastusevalikuga skaalat, kus keskmine valik oleks neutraalne vastus ning skaala jaotised oleks täpselt selgitatud ja määratletud.

Katse korraldati väga väikese lausevalimiga ja suhteliselt vähese arvu hindajatega. Sellele vaatamata viitasid katsetulemused asjaolule, et eesti

kõnekeele struktuur, pidades silmas puhtvormilist alust, eriti ilmastikuolusid väljendavates lausetes, ei ole ehk hakanud märkimisväärselt muutuma vaatamata tihedatele keelekontaktidele teda ümbritsevate germaani ning viimasel ajal ka soome ja inglise keele mõjuga.

Viidatud kirjandus

- Asudeh, Ash, Ida Toivonen 2009. Lexical-Functional Grammar. – The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. Ed. by Bernd Heine, Heiko Narrog. Oxford: Oxford University Press, 425–458. https://www.academia.edu/1544197/Lexical_Functional_Grammar.
- Booth, Hannah 2018. Expletives and clause structure: Syntactic change in Icelandic. Doctoral dissertation. University of Manchester. [https://www.research.manchester.ac.uk/portal/en/theses/expletives-and-clause-structure-syntactic-change-in-icelandic\(7907d61b-4404-4964-bf8d-ce304c0fab8d\).html](https://www.research.manchester.ac.uk/portal/en/theses/expletives-and-clause-structure-syntactic-change-in-icelandic(7907d61b-4404-4964-bf8d-ce304c0fab8d).html).
- Ehala, Martin 1998. How a man changed the parameter value. The loss of SOV in Estonian subclauses. – Historical Linguistics 1995. Volume 2: Germanic linguistics. Selected papers from the 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, August 1995. Ed. by Richard Hogg, Linda van Bergen. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 73–88. <https://doi.org/10.1075/cilt.162.07eha>.
- Erelt, Mati, Helle Metslang (koost) 2017. Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Peatoimetaja Mati Erelt, toimetajad Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Hiietam, Katrin 2022. Is there an expletive subject in Estonian? EasyChair preprint No 8491. <https://easychair.org/publications/preprint/K4vp>.
- Holmberg, Anders, Urpo Nikanne 2002. Expletives, subjects and topics in Finnish. – Subjects, expletives and the EPP. Ed. by Peter Svenonius. Oxford: Oxford University Press, 71–105. http://www.zacharski.org/papers/ghz/Expletives_subjects_and_topics.pdf.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2006. The circle that won't come full: two potential isoglosses in the Circum-Baltic area. – Linguistic Areas. Ed. by Yaron Matras, April McMahon, Nigel Vincent. London: Palgrave Macmillan, 182–226.

- Tirkkonen, Mari-Epp 2006. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomen ida-
ranniku- ja kirdemurdes. Magistritöö. Tartu Ülikool. [http://dspace.ut.ee/
bitstream/handle/10062/744/tirkkonen.pdf](http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/744/tirkkonen.pdf).
- Verschik, Anna 2005. The language situation in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*
36 (3), 283 –316. DOI: 10.1080/01629770500000111.
- Vilkuna, Maria 2011. Between dislocation and expletive. *Käsileht tööpajast Finnish
and Finnic dialect syntax*. Helsinki. 26 August.

OK